

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОГО НОТАРІАТУ ТА НОТАРІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Проаналізовано актуальні питання правового регулювання нотаріальної діяльності. Розглянуто питання історіографії дослідження інституту українського нотаріату та нотаріального законодавства.

Здійснено аналіз поняття методології. Розглянуто комплексну проблему розуміння методології дослідження українського нотаріату, зокрема нотаріального законодавства.

Зазначено, що для аналізу українського нотаріального законодавства методологію необхідно розуміти як сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження.

Здійснено аналіз методології дослідження українського нотаріального законодавства від Київської Русі до незалежної України в контексті застосування системи підходів, методів і прийомів пізнання.

Ключові слова: *нотаріат, історіографія, методологія нотаріального законодавства, методологічні підходи.*

Постановка проблеми. На думку П. М. Рабіновича, право – це обумовлені рівнем розвитку суспільства можливості людини (чи групи людей) отримувати та використовувати засоби, необхідні для задоволення її біологічно та соціально обґрунтованих – у конкретно-історичних умовах – потреб існування й розвитку і забезпечувані обов'язками інших суб'єктів [1, с. 15].

Одним із таких прав особи є право на отримання кваліфікованої нотаріальної допомоги від нотаріальних органів (на яких державою покладено такий обов'язок) шляхом учинення нотаріальних дій.

Нотаріат є невід'ємною складовою будь-якої правової системи. Питання історіографії та методології дослідження українського нотаріату та законодавчого регулювання нотаріальної діяльності є логічною ланкою дослідження питань нотаріату.

Стан дослідження. Питання історії нотаріату та нотаріального законодавства в Україні досліджувалися багатьма вітчизняними вченими. Слід зазначити праці науковців та практиків: В. В. Баранкової,

М. О. Башти, М. М. Дякович, Н. В. Василини, Л. В. Єфіменка, Ю. П. Ільїної, М. Б. Кальницького, О. М. Король, В. В. Комарова, С. Г. Пасічник, Л. К. Равзієвської, В. Д. Степаненка, В. М. Черниша, С. Я. Фурси, К. І. Чижмарь, Л. Є. Шевчук (Ясінької) та інших науковців.

Особливо слід відзначити монографічне дослідження О. І. Неліна «Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення» [2], а також дисертаційні дослідження: Л. Є. Ясінької [3], В. М. Черниша [4], Л. В. Єфіменка [5], Н. В. Василини [6], В. В. Баранкової [7], С. Я. Фурси [8], Г. Ю. Гулевської [9].

Водночас недостатньо розглянуто питання історіографії та методології дослідження українського нотаріального законодавства.

Метою дослідження є: визначення понять історіографії та історіографії інституту нотаріату та здійснення аналізу методології дослідження українського нотаріального законодавства.

Виклад основних положень. Історіографія (від грец. *istoria* – дослідження, розповідь про те, що є вивченим, пізнаним, дослідженим, і *grapho* – пишу, буквально – опис історії). «Історична енциклопедія» дає три значення терміна «історіографія»: 1) історія історичної науки, або сукупність досліджень, присвячених певній визначеній темі (хронологічному періоду) чи сукупність історичних праць, пов'язаних внутрішньою єдністю в теоретико-методологічному, соціальному чи національному відношенні; 2) наукова дисципліна, яка вивчає історію історичної науки; 3) у найширшому (і найменш застосовуваному в сучасній мові) значенні історіографією називається сама історична наука (звідси – «історіограф», тобто те саме, що й «історик») [10, с. 455].

Створення історіографії будь-якої галузі знань є показником зрілості певної науки, необхідним елементом її самосвідомості: відслідковуючи історичний розвиток нотаріату, вчені отримують змогу глибше зрозуміти її сучасний стан, проблеми та суперечності, більш чітко побачити перспективу. Тому закономірним є те, що за мірою розвитку науки нотаріату та нотаріального процесу зростає й інтерес до її історії, а поява історіографічних праць є свідченням цього [11, с. 39].

У руслі історіографії інституту нотаріату, що розуміється як його інтелектуальна історія, має перспективи розширення та поглиблення історіографічного дослідження за допомогою акцентування двох взаємопов'язаних аспектів: творчого потенціалу джерела в найширшому його охопленні та інтелектуальних можливостей самого історіографа. Аналіз взаємодії інтелектуальних світів (у першому випадку

статичного, взятого як завершений результат наукової діяльності, й у другому випадку такого, що володіє динамікою щодо історіографа) дає змогу включити до історіографічного дослідження інституту нотаріату пошук не тільки відмінностей, які очевидні, а й точок перетину, позицій наступності юридичних наукових традицій, досліджувати не тільки «розриви» та «розломи» історіописання, а й континуїтет [12, с. 237].

На думку Т. Сидорової, історії науки про інститут нотаріату характерна функція ретрансляції в концентрованому вигляді згустків колективної пам'яті про його минуле, якщо мається на увазі сукупний досвід осмислення «історичного» відтворення образів цього минулого, відображеного в теоріях і концепціях, що мають печатку індивідуальності їх творців і «знаків» їх часу. Сучасне якісне дослідження з історії науки про інститут нотаріату є комплексним, системним, ґрунтується на міждисциплінарному підході, що синтезує можливості суміжних юридичних наук [13, с. 236].

Нотаріат не є суто вітчизняним інститутом. Підставою формування нотаріату ще з часів Стародавнього Риму була потреба в підтвердженні у майбутньому юридично набутих відповідним суб'єктом цивільних прав [14, с. 31]. Правовий інститут нотаріату нашої держави формується не одне століття і «як кажуть» «слово в слово» повторив усі етапи, які з найдавніших часів пройшов нотаріат і Римської імперії, й інших держав [11, с. 41].

На думку К. І. Чижмарь, історіографія інституту нотаріату – це сукупність досліджень у галузі права, сукупність юридичних робіт, що володіють внутрішньою єдністю, присвячені зародженню, становленню та перспективам розвитку інституту нотаріату в конкретний історичний період, які відображають еволюційний процес накопичення та вдосконалення правового знання, є логічно взаємопов'язаною та несуперечливою системою правових джерел наукових знань про інститут нотаріату [15, с. 70].

Будь-яке дослідження, зокрема й історично-правового характеру, має свою методологію, тобто світоглядну основу і водночас загальнотеоретичну складову. Теорія, власне, складається із принципів і законів пізнання, які під час дослідження стають методами пізнання [16, с. 39].

Зміст і призначення методології – у науковому пошуку оптимальних шляхів, методів, прийомів, способів пізнання об'єктів. Проте сам собою пошук за всієї його важливості не є самодостатньою цінністю, оскільки таким є результат пошуку, який виражений

у досягненні істини. Чому сьогодні методологія набуває такого значення? Насамперед тому, що у її розвитку, збагаченні й удосконаленні зацікавлені всі науки [17, с. 174].

Методологія (вчення про методи) – система певних теоретичних принципів, логічних прийомів, конкретних засобів дослідження предмета науки. Теоретичні принципи – історизм, єдність логічного й історичного.

Логічні прийоми – дедуктивний та індуктивний умовивід, аналіз і синтез, порівняння, узагальнення. Конкретні засоби дослідження – інструменти пізнання, що застосовуються для встановлення знання про досліджуваний предмет [18, с. 13].

На думку професора М. С. Кельмана, методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, способи та форми діяльності дослідника в процесі пізнання ними досліджуваних явищ [19, с. 42].

У дореволюційному вітчизняному правознавстві існував плюралізм поглядів і течій, складне переплетення, взаємодія ідей різних напрямів, синтез декількох методологічних підходів до вивчення державно-правових явищ. Використовувалися філософський, історичний, догматичний (або систематичний), порівняльний (або історично-порівняльний), критичний, соціологічний, психологічний, соціально-політичний та інші підходи й методи. Багато вітчизняних учених сповідували підхід багаточинника під час вивчення історичних явищ, водночас вважаючи, що будь-який один чинник – біологічний, географічний, економічний, психологічний – не дає змогу отримати істинно наукове історичне знання про явища, які вивчаються [16, с. 55].

Для дослідників радянської доби, єдиноможливою методологічною основою історично-правових дисциплін визнавалися марксистсько-ленінське вчення про державу та право, марксистські діамат та істмат, посилання в наукових дослідженнях на твори або навіть на окремі висловлювання класиків марксизму-ленінізму і як практичне втілення цих настанов партійність історично-правової науки і класовий підхід до висвітлення всіх державно-правових явищ [16, с. 49].

Методологічне наповнення сучасних досліджень правової системи необхідно вести в напрямку визначення руху правової системи України (прогресивних змін) на основі врахування сформованих традицій правового життя України, правового менталітету українського народу та його правових інститутів [13, с. 35].

Лише в незалежній Україні історично-правова наука нарешті звільнилася від колишньої заідеологізованості. Виникла можливість

вибору методологічних підходів, плюралізації використовуваних методів дослідження, свободи наукової творчості [16, с. 55].

Конкурентна взаємодія різних теоретико-методологічних підходів структурувала багаторівневість сучасної методології дослідження нотаріату та нотаріальної діяльності, що призвело до розширення можливості вивчення цього суспільного явища [14, с. 32].

Аналізуючи нотаріальне законодавство в історичній ретроспективі, слід зауважити, що зміст понять «нотаріус», «нотаріальна діяльність», на сьогодні відрізняється від його змісту на попередніх етапах розвитку нашого суспільства. Це пов'язано насамперед із соціально-економічними та політичними змінами, процесами, які постійно відбуваються в Україні та цивілізованому світі та впливають на регулювання нотаріальних відносин. Так, наприклад, в зв'язку з анексією Криму та проведенням антитерористичної операції в Україні, різко зменшилась кількість учинюваних нотаріусами нотаріальних дій. Фактично припинилась діяльність нотаріусів на окупованій терористами території, зокрема їм відключено доступ до системи Реєстрів Міністерства юстиції України.

Як для композитора є основною природне вміння реалізації своїх поглядів, ідеалів через нотну грамоту під час створення майбутнього музичного твору, так і для нотаріуса реалізація набутих ним знань з юриспруденції є підґрунтям тих дій, що він учиняє, обрамовуючи правовий матеріал у документальну форму. Об'єктивно перше і друге є живим процесом.

Водночас кожен із них використовує той арсенал засобів і способів досягнення результату, який у відповідній сфері охоплений доволі специфічними методичними засадами [21, с. 48].

Методологія дослідження історії українського нотаріального законодавства передбачає насамперед пошук вираженого співвідношення загальних (філософських) підходів та загальнонаукових методів пізнання зі спеціальними та власними правовими методами.

На думку К. І. Чижмарь, формування теоретико-методологічних основ інституту нотаріату як елемента механізму позасудового захисту прав і свобод людини та громадянина та його складових вимагає усталення відповідної комплексної методології або ж своєрідної «схеми пояснення в науковому пізнанні» [22, с. 91].

Ми погоджуємося з поглядом Л. В. Єфіменка, що структура сучасної методології дослідження нотаріальної діяльності є багаторівневою [23, с. 50].

Як зауважує В. О. Заломов, саме антропологічна методологія найбільше підходить для аналізу історії розвитку нотаріату – це інститут, діяльність якого переважно залежить не тільки від законодавчих норм, а й від правової поведінки суб'єктів права, від їх правосвідомості. Нотаріат як інститут покликаний «олюднювати» право, бути правозахисним органом та органом превентивного правосуддя [24, с. 80].

Методологічною основою дослідження історії українського нотаріального законодавства є використання загальнонаукових та окремих конкретно-наукових і спеціально-правових методів пізнання. Зокрема, використання діалектичного методу пізнання дає змогу визначити певні закономірності розвитку нотаріального законодавства, починаючи від його генезису в Київській Русі до сучасного незалежного нотаріату. Метод герменевтики сприяє пізнанню текстів нормативних актів.

Історичний метод використовується для відтворення історії виникнення й розвитку нотаріального права України, починаючи від Київської Русі до сьогодні, зокрема порівняльно-правовий та формально-логічний.

За допомогою аксіологічного методу визначається якість нотаріальних нормативних актів Російської та Австро-Угорської імперій, Другої Речі Посполитої щодо їхньої відповідності морально-етичним категоріям.

Метод моделювання використовується під час розробки пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення нотаріального законодавства та практики його застосування.

Висновки. Українське нотаріальне законодавство є складним багатоаспектним явищем, дослідження якого потребує серйозної методологічної основи. Лише комплексне, множинне залучення окремих груп методів із використанням певних їхніх сегментів – пріоритетних на різних етапах дослідження, дає змогу обґрунтовано й достовірно вирішити завдання дослідження українського нотаріального законодавства. На нашу думку, під час дослідження українського нотаріального законодавства застосовуються взаємопов'язані наукові методи (теорії, «парадигми») як: діалектичний, історичний, порівняльний, герменевтичний, аксіологічний (ціннісний), системний, структурний, синергетичний, комплексний та інші методи дослідження).

Подальші дослідження ґрунтуватимуться не лише на традиційних правових методах дослідження, але й специфічних методах,

зокрема на психологічних, антропологічних, цивілізаційних, синергетичних, герменевтичних, кібернетичних, гуманістичних, сімейних підходах.

1 Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного правознавства: деякі сучасні тенденції / П. Рабінович // Право України. – 2014. – № 1. – С. 11–21.

2 Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія / О. І. Нелін; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К.: Київський університет, 2013. – 130 с.

3 Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових наук» / Ліліана Едуардівна Ясінська. – Л., 2005. – С. 11–12. – 16 с.

4 Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес» / В. М. Черниш // НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 16 с.

5 Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес» / Л. В. Єфіменко. – К., 2013. – С. 22.

6 Василина Н. В. Охорона та захист права власності нотаріусом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес» / Н. В. Василина. – К., 2012. – 18 с.

7 Баранкова В. В. Проблеми нотаріальної форми охорони та захисту прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес» / В. В. Баранкова. – Х., 1997. – 24 с.

8 Фурса С. Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес» / С. Я. Фурса // Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 42 с.

9 Гулевська Г. Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Г. Ю. Гулевська. – Ірпінь, 2004. – С. 21.

10 Историография // Советская историческая энциклопедия. – М.: Сов. энцикл., 1965. – Т. 6. – 1022 с.

11 Черниш В. М. До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект / В. М. Черниш, В. Д. Степаненко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 12 (98). – С. 39–47.

12 Попова Т. Н. Историография в контексте дисциплинарной истории / Т. Н. Попова // Теории и методы исторических наук: шаг в XXI век (г. Москва, 12–14 ноября 2008 г.): материалы научно-практической конференции. – М., 2008. – С. 232–234.

13 Сидорова Т. А. Историография как интеллектуальная история: проблемы междисциплинарности и контекста / Т. А. Сидорова // Теории и методы исторических наук: шаг в XXI век (г. Москва, 12–14 ноября 2008 г.): материалы научно-практической конференции. – М., 2008. – С. 236–238.

14 Єфіменко Л. В. Теоретико-методологічні засади нотаріату України / Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 9. – С. 30–36.

15 Чижмарь К. І. Питання історіографії дослідження інституту нотаріату / К. І. Чижмарь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2014. – Вип. 25. – С. 69–70.

16 Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01 / Олександр Іванович Нелін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 415 с.

17 Кельман М. С. Загальнонаукова методологія і методологія права / М. С. Кельман // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Третього Всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листопада 2007 р.). – Львів: СПОЛОМ, 2008. – С. 170–181.

18 Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х.: Консул, 2006. – 656 с.

19 Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології: монографія / М. С. Кельман. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011. – 492 с.

20 Оборотов Ю. Аспекти розгортання методології юриспруденції / Ю. Оборотов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 33–39.

21 Безклубий І. А. Методологія дослідження нотаріальної діяльності / І. А. Безклубий, Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 6 (104). – С. 48–59.

22 Чижмарь К. І. Методологічні засади дослідження інституту нотаріату / К. І. Чижмарь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2014. – Вип. 26. – С. 90–92.

23 Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Леонід Васильович Єфіменко. – К., 2013. – 236 с.

24 Заломов В. А. Методологические основы изучения истории нотариата / В. А. Заломов // Правовое поле современной экономики. – 2012. – № 2. – С. 78–82.

Долинская М. С. К вопросу историографии и методологии исследования института украинского нотариата и нотариального законодательства

Проанализированы актуальные вопросы правового регулирования нотариальной деятельности. Рассмотрена историография исследования института украинского нотариата и нотариального законодательства.

Проанализировано понятие методологии. Рассмотрена комплексная проблема понимания методологии исследования украинского нотариата, в частности нотариального законодательства. Обосновывается, что для анализа украинского нотариального законодательства методологию следует понимать как совокупность определенных теоретических принципов, логических приемов и конкретных способов исследования.

Осуществлен анализ методологии исследования украинского нотариального законодательства от Киевской Руси до независимой Украины в контексте применения системы подходов, методов и приемов познания.

Ключевые слова: *нотариат, историография, методология исследования нотариального законодательства, методологические подходы.*

Dolynska M. S. On the question of historiography and methodology research institute Ukrainian notaries and notary law

The study focuses on topical issues of legal regulation of notarial activities.

The questions of historiography research institute Ukrainian notaries and notary law.

Tracing the historical development of Notaries, scientists are able to better understand its current state, problems and contradictions.

The author analyzes the concept of methodology.

Ukrainian law notary is a complex multi-vector phenomenon, whose research requires serious methodological foundations. The choice of the optimal method scientist study is determined by the notary public life and practice; the scope and content of research and its scientific knowledge. Methodological Pluralism Studies Ukrainian law notary is a testament to freedom of scientific creativity.

We consider the problem of understanding the complex research methodology Ukrainian notary and in particular notarial law. It is noted that the analysis of Ukrainian legislation Notary methodology should be understood as a set of certain theoretical principles of logical methods and specific methods of research.

Particularly drawn attention to research methodology multi notarial law, which should include general, general, interdisciplinary, special techniques.

The analysis of the survey methodology Ukrainian notary laws of Kievan Rus to independent Ukraine in the context of the system approaches, methods and techniques of knowledge.

The author argues that only a comprehensive, multiple attract specific groups of methods using some of their segments – priority at different stages of research makes it possible to reasonably and reliably solve the problem of Ukrainian studies notarial law.

In particular, the study of Ukrainian notarial law applied interrelated scientific methods (theory «paradigm» as dialectical, historical, comparative, hermeneutic, axiological (value), systemic, structural, synergistic, and other complex methods.

Further studies will be based not only on traditional legal research methods, but also specific methods, in particular psychological, anthropological, civilization, synergistic, hermeneutic, cyber, humanistic, semiotic approaches.

Key words: notary, historiography, methodology notarial law methodological approaches.

Стаття надійшла 25 грудня 2014 р.

УДК 340.1

Л. А. Музика

ЩО Є АКТУАЛЬНИМ ДЛЯ СУЧАСНОГО ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: МОДЕРНІЗАЦІЯ, СИСТЕМНЕ ОНОВЛЕННЯ ЧИ РЕКОДИФІКАЦІЯ?

Проаналізовано сутність понять «модернізація», «системне оновлення» та «рекодифікація» сучасного цивільного законодавства України. З'ясовано передумови та особливості здійснення модернізації цивільного законодавства. В цьому контексті досліджено види рекодифікації, а також розмежовано поняття «кодифікація», «зміни та доповнення до кодифікованого акта» і «рекодифікація». На підставі аналізу сучасного цивільного законодавства зроблено висновок про те, що нині існує необхідність змін і доповнень до ЦК України, однак навряд чи може йтися про рекодифікацію. Є необхідність у його модернізації, усуненні неточностей і неузгодженостей з іншим законодавством України, зокрема з Конституцією України.

Ключові слова: кодекс, кодифікація цивільного законодавства, рекодифікація, модернізація, системне оновлення законодавства.

Постановка проблеми. Питання кодифікації законодавства загалом і цивільного законодавства зокрема завжди вважалися актуальними. Ще у 50-х роках ХХ ст. А. В. Венедиктов, досліджуючи окремі аспекти проблеми кодифікації цивільного законодавства, наголошував на тому, що завданням кодифікації є оформлення та закріплення у кодексі основних елементів майнових відносин суспільства, які вже